

Sanja Merzić

LINGVOSTILISTIČKI POSTUPCI U PORTRETIRANJU LIKOVA ROMANA “PROKLETA AVLIJA” IVE ANDRIĆA

Sažetak

Roman "Prokleta avlija" prikazuje život u carigradskom zatvoru istoimenog naziva. Avlija nije bilo kakav zatvor, već prostor u kojem pisac prikazuje psihološku karakterizaciju likova: Karađoza, Haima, Ćamila, fra Petra, Zaima i drugih manje važnih likova. Posmatramo je kao mjesto potpunog otuđenja od vanjskog svijeta, u kojem je svaki zatvorenik smješten u tačno određeni prostor i suočen s mislima o životu i bivstvovanju u avliji, a koji ponekad prekida neki drugi lik. Na jednom takvom tkivu, Andrić portetira psihičke procese zatvorenika, a naročito način razmišljanja i rasuđivanja, te njihova emocionalna stanja.

Istraživanjem se došlo do zaključaka da se Andrić prilikom portretiranja likova koristi vrednotama govornog jezika, stilskim figurama poput antiteze, kumulacije, epiteta, hiperbole i sinatrezma, a na nivou sintakse parentetičkim izrazima i univerzalnim iskazima. Primijećeno je da se navednim figurama Andrić koristi i tokom oslikavanja prilika u Avliji, a koje neminovno utječu na sudbinu zatvorenika.

Ključne riječi: lingvostilistički postupci, portretiranje likova, vrednote govornog jezika, stilske figure, parentetički izrazi, "Prokleta avlija", Ivo Andrić.

UVOD

Andrićeva "Prokleta avlija" je roman prstenaste kompozicije sastavljen od osam poglavlja ostvarenih tako da se slažu "prvo i osmo, drugo i sedmo, treće i šesto i četvrto i peto poglavlje" (Kalezić-Đuričković. S. 2015: 322). Između prologa i epiloga, tj. prvog i osmog poglavlja, nalaze se opisi Avlije, tamnice smještene između četiri zida, i priče i opisi likova, uglavnom marginalnih društvenih ličnosti, koji se nalaze u vlastitim unutrašnjim psihološkim tamnicama. O dešavanjima u Avliji saznajemo putem fra Petra i Haima, a životne priče drugih likova, ili posredstvom njihovog vlastitog pričanja ili posredstvom drugih likova-pripovjedača. Meić, P. govori o likovima dijegetskog oblikovnog modela koje odlikuje potreba za pričom i pripovijedanjem te likovima mimetičkog oblikovnog modela koji su tema naracije. Prvoj skupini pripadaju nepoznati mladić, fra Petar, Haim, Zaim i Ćamil, a drugoj Karađoz i Džem-sultan.¹

Fra Petar, kao jedini racionalan i trezven lik-pripovjedač, prati dešavanja u Avliji i jedini je lik s kojim svi drugi likovi dolaze u kontakt. Njegovo pričanje teče u dva toka. Jedan tok prati dešavanja u Avliji, a drugi prati unutrašnja stanja likova. Kroz fra Petrovo pričanje upoznajemo Zaima, Haima, Karađozu, iz Haimovg pričanja saznajemo ko je Ćamil, a iz Ćamilovog ko je Džem-sultan. Iz ugla lingvostilistike našu pažnju su okupirala dva lika: Haim i Karađoz. Haima je jedini lik "Proklete avlije" koji zna ono što nijednom drugom liku nije poznato te ga stoga Džadžić naziva *celui qui sait* (onaj koji zna) (1996: 83). Odlikuje ga konstantna potreba za pričanjem i pričom, ali i stalni strah i nepovjerenje prema drugima. Njegovo pričanje teče u 3. licu, karakterizuje ga živost, ekspresivnost, ali i sumnjičavost i opreznost. No, potreba za pričom i stalni strah, odvede ga sve dalje od racionalnog svijeta u svijet tame i straha.

Karađoz, upravnik Avlije, u skladu s imenom, lik pozorišta sjenki, je "istodobno i glumac i redatelj i despotski vladar pozornice/tamnice" (Meić prema Nemec, 2015: 358). U stalnoj igri sa zatvorenici, mijenjaju se Karađozovi izrazi lica, pokreti očiju, način komunikacije te je iz tog ugla vrijedno posmatrati vrednote govornog jezika kojima se portretira njegova ličnost: mimiku, gestikulaciju, intonaciju, intenzitet i ritam govora, ali način na koji Andrić gradi lik Karađozu kroz upotrebu antiteze.

¹ Vidjeti više kod Meić, Perina (2015). (Pri)povijest odozdol – artikulacija likova i pripovjedača u Andrićevoj Proklesoj avliji. U: Tošović. B. (ur.) *Andrićeva Avlija*. Graz: Institut für Slawistik der Karl-Franzes-Universität; Banja Luka: Narodna i univerzitetska biblioteka Republike srpske; Beograd: Svet knjige d.o.o.; Beograd: nmlibris, str. 352.

CILJ ISTRAŽIVANJA

Cilj istraživanja je utvrditi kojim se lingvostilističkim postupcima Andrić služi u portretiranju likova romana "Prokleta avlija", njihovog psihološkog i emocionalnog stanja, ali i fizičkih karakteristika na kojima se zrcale unutrašnja dešavanja. Osim navedenog, naše istraživanje ćemo usmjeriti i na druge segmente lingvostilistike koji će nam detaljnije otkriti osobine Andrićevog stila, kao što su parentetički izrazi, univerzalni iskazi ili opće generalizacije te naročito česta upotreba određenih stilskih figura i tropa.

POSTUPAK ISTRAŽIVANJA

Istraživanje je izvršeno prema pravilima lingvostilističke analize, a zasnovano je na čitanju i razumijevanju teksta, uočavanju stilema, analiziranju njihove izražajnosti te opisivanju njihove stilske vrijednosti². U radu je korištena metoda analize da bi se postupkom raščlanjivanja cjeline došlo do pojedinačnih elemenata (stilema), ali i metoda sinteze pomoću koje smo izveli zaključak o njihovoj stilogenosti. Za uspješno provođenje metode analize i sinteze koristili smo metod klasifikacije, naročito prilikom govora o vrednotama govornog jezika i stilskim figurama kojima se portretiraju likovi romana "Prokleta avlija" ili dešavanja u Avliji.

LINGVOSTILISTIČKI POSTUPCI U PORTRETIRANJU LIKOVA ROMANA "PROKLETA AVLIJA"

Naše istraživanje se zasniva na analizi jezičkih i stilskih postupaka kojima se pisac služio prilikom opisivanja (portretiranja, karakterizacije) likova romana "Prokleta avlija". Alerić navodi da: "Jezične osobine likova iz svojih djela (njihov govoreni ili pisani tekst) pisac može opisivati ili neposredno, tako da o njima kao o obilježjima svojih likova govori sam, ili posredno, tako da o njihovim jezičnim obilježjima zaključujemo na temelju onoga što književni likovi govore ili pišu." (2014: 649)

Dio analize će činiti vrednote govornog jezika poput rečeničnog tempa, boje glasa, intenziteta, intonacije, mimike i gesti koje se javljaju u govoru likova ili u piščevom govoru prilikom karakterizacije likova, a drugi dio stilske figure, parentetički izrazi i opće generalizacije kojima se

² Više o lingvostilističkoj analizi kod: Ostojić, Ljubica (2021). Hrvatska lingvostilistika. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Andrić koristi u portretiranju likova. Pored navedenog, dio rada obuhvataju stilske figure i tropi koje pisac koristi prilikom prikazivanja Avlije i dešavanja u njoj, a koja se ponovo tiču likova.

Portretiranje/karakterizacija likova romana "Prokleta avlija"

Latif-aga/Karadžoz

Možda najsloženiji Andrićev lik u romanu "Prokleta avlija", portretiran do u detalje, kako s fizičke, tako i s psihičke strane, je lik Karadžoza, upravnika Avlije. Andrić njegov lik kreira i predstavlja postupkom antiteze, odnosno činom povezivanja suprotnosti, kako vidimo u primjeru: "Rano pregojen, kosmat i tamne puti, on je rano i ostareo, bar naizgled. Ali je njegov izgled mogao da prevari čoveka. Sa svojih sto oka težine, on je kad bi zatrebalo, bio živ i brz kao lasica, a njegovo teško i mlohavao telo razvijalo je u takvim trenucima bikovsku snagu." (PA, 22) U sastavu antiteze javlja se i sljedeći postupak karakterizacije: "Na tom licu tamnomaslinaste boje nije nikad niko video osmeh, ni onda kad kad bi se celo Karadžozovo telo treslo od teškog unutarnjeg smeha. To lice je moglo da se steže i rasteže, menja i preobražava, od izraza krajnjeg gnušanja i strašne patnje do dubokog razumevanja i iskrenog saučešća." (PA, 22) I dalje: "Igra očiju na tom licu bila je jedna od velikih Karadžozovih veština. Levo oko bilo je redovno gotovo potpuno zatvoreno, ali se između sastavljenih trepavica osećao pažljiv i kao sečivo oštar pogled. A desno oko bilo je širom otvoreno, krupno. (...) Ono je napadalo, izazivalo, zbunjivalo žrtvu, prikivalo je u mestu i prodiralo u najskrovitije kutove njenih misli, nada i planova." (PA, 22) Detaljnim opisima izraza lica i pokreta očiju (mimike) upoznajemo ličnost Karadžoza kao izuzetno mudre i lukave, na trenutke strašne i duboko nepovjerljive ličnosti.

U narednom odlomku Andrić karakterizira Karadžoza putem intonacije, intenziteta i tempa: ""Phi, phi, phi, phiiii!" "Izgovarao je te svoje slogove u različitim visinama i intonacijama, svaki put drugačije, a uvek tako kao da se čudi i gnuša i nad tim čovekom i nad samim sobom i nad "stvari" koja je među njima."" (PA, 23) Guberina navodi da je "intonacija dio zvučnog okvira riječi, koji predstavlja povezanost svake riječi s pojavom zvuka u prirodi" te da "visina tona može dati i poseban kvalitet riječi ili pojedinom glasu kao izrazu cjeline ili kao izrazu dijela cjeline. U tom slučaju ton (...) stvara semantičke i afektivne vrijednosti." (1952: 23)

Kako i sam Andrić navodi, Karadžozov uzvik, izražen različitom intonacijom, je izraz čuđenja i gnušanja, a pri tome je praćen višestrukim tempom i intenzitetom, pomoću kojih Andrić izražava ritam Karadžozove misli, odnosno osjećanja.

U narednom odlomku Andrić naglašavanjem pojedinih riječi i njihovim ponavljanjem, prikazuje intenzitet Karađozovih osjećanja i misli prema krivici/nevinosti stanovnika Avlije. Ponavljaju se oblici odrične zamjenice *niko*, odričnog oblika glagola *imati* i *biti* u kombinaciji s pridjevima antonimnog značenja (*kriv/nevin*). Za izražavanje Karađozovih stavova je bitno i to da su ove riječi ili njihove kombinacije uglavnom smještene na početak ili na kraj rečenice, tj. nalaze se na jakim pozicijama. Karađoz kaže: "Neka mi samo *niko* ne kaže za nekog: nevin je. Samo to ne. Jer ovde *nema nevinih*. *Niko* ovde nije slučajno. Je li prešao prag ove avlije, on *nije nevin*. *Skrivio je* nešto, pa ma to bilo u snu. (...) Ko ovde dođe, taj *je kriv*, ili se makar očesao o krivca. Phi! Pustio sam ih dosta, i po naredbi i na svoju odgovornost, da. Ali *kriv je* bio svaki. Ovde *nevinog* čoveka *nema*. (...) Ja ljude znam, *krivi su* svi, samo nije svakom pisano da ovde hljeb jede." (PA, 24)

Riječ "karađoz" je turskog porijekla i označava pozorište sjenki, ali i glavnog lika u navedenom pozorištu. Avlija je Karađozova scena, a on je scenarista i glavni glumac. Ime dobiva u skladu sa svojim djelovanjem u zatvoru. Naime, sa zatvorenicima igra igru sjenki; pojavljuje se i nestaje prema potrebi, mijenja djelovanje i mijenja ponašanje. U skladu s ponašanjem i u zavisnosti od zatvorenika s kojim komunicira, mijenjaju se i njegovi izrazi lica, gestikulacija, intonacija, intenzitet i tempo govora te ga smatramo Andrićevim likom koji najbolje utjelovljuje vrednote govornog jezika.

Haim

Haim je Andrićev lik čija se karakterizacija ponajviše zasniva na vrednotama usmenog govora. Opisan kao brbljiv, smeten, sumnjičav i u stalnom strahu, u stalnoj potrebi da bolje od sebe pohvali, a gore učini slabijim, Haim u pričanju pronalazi izlaz iz onoga što predstavlja Avlija, ali i bijeg od svoje sudbine do mjere da postaje groteskna ličnost. Priča iz potrebe, jer je jače od njega: "I videlo se da govori više zbog sebe, nego zbog onog što govori i onih kojima govori." (PA, 37) ili "Tužan je izgledao ceo, i brižan i uplašen, ali njegova potreba za govorom bila je veća i jača od njegove nevolje i velikog straha." (PA, 37) Osjeća i stid zbog takvog ponašanja, no potreba da sve kaže, nadjačava i ovo osjećanje: "Zastao bi za nekoliko trenutaka, zamislio se, tužno se mršteći, kao da ga to i samog muči i kao da uviđa da nije ni lepo ni umesno što o svima, svašta i svuda govori ali njegova potreba da priča o tuđim životima (...) bila je jača od svega." (PA, 38)

Na osnovu Haimovog pričanja upoznajemo Ćamilov život i sudbinu. U pravom dijalogu između fra Petra i Haima, Andrić ponavljanjem izraza, nedorečenošću izraženoj kroz reticenciju, kratkim

rečenicama, uglavnom ostvarenim kroz elipsu, suprotnim rečenicama, a sve navedeno je praćeno i ostvareno različitom intonacijom, intenzitetom, pauzama i tempom kao vrednotama govornog jezika, ističe Haimovu potrebu da onog koga smatra boljim od sebe pohvali, ali i da stvori prvi i ne tako lijep utisak o Ćamilu.

- Vi poznajete toga... Ćamil-efendiju?
- Ja? Kako da ne Vas ne poznajem, oprostite, našli smo se, eto... Ne poznajem vas, ali vidim da ste čovek od reda i časti, a meni je to... Vas ne, ali njega, njega da. Iz viđenja, vrlo dobro. Zna ga cela Smirna. Sve su u Smirni zna.” (PA, 38)

Naglašavanjem početnih konsonanata pojačava intenzitet govora, a pauzama ostvarenim zarecima, suprotnim rečenicama i reticencijom ističe značaj fra Petrove ličnosti za njega (iako ga je tek upoznao, pa se radi o lažnoj hvali i dodvoravanju), s jedne strane, a s druge, veoma dobro poznavanje Ćamila.

Sumnjičavost, kao jednu od glavnih odlika Haimove ličnosti, Andrić odlično oslikava u primjeru: ”Prvo je smrknut i oborene glave, obilazio prostor oko fra Petra u širokim pa sve užim i užim krugovima i elipsama, bacao ispod oka poglede oko sebe, trudeći se očigledno da svom razgovoru da izgled slučajnog susreta u prolazu i, naravno, ne sluteći koliko su te njegove ”mere predostrožnosti” uzaludne i providne.” (PA, 72) Da bi prikazao ovu osobinu, Andrić se služi sintagmom ”smrknute i oborene glave” kojom opisuje pokret tijela, mimikom izraženom frazom ”bacati pogled ispod oka” te opisivanjem načina kretanja ”obilazio prostor u (...) u širim pa sve užim i užim krugovima i elipsama”.

Osim upotrebe vrednota govornog jezika praćenih drugim lingvističkim i stilističkim postupcima, Andrić se za portretiranje Haimove ličnosti služi i parentezom. Paren-teza se javlja kao objašnjenje pretodne rečenice, ali i kao misaona konstrukcija kojom Andrić objašnjava kakav je naš odnos prema ljudima poput Haima, otkud se javlja potreba za pričom, kakav je njen značaj za druge, a pokazujući pri tome razumijevanje prema Haimovom liku.

Rečenica iz koje nastaje paren-teza: ”A tu gde se završavalo jedno, počinjalo je drugo pričanje. Kraja nije bilo.”

Paren-teza: (Mi smo uvek manje ili više skloni da osudimo one koji mnogo govore, naročito o stvarima koje ih se ne tiču neposredno, čak i da sa prezirom govorimo o tim ljudima kao o brbljivcima i dosadnim pričalima. A pri tom ne mislimo da ta ljudska, toliko ljudska i tako česta mana ima i svoje dobre strane. Jer, šta bismo mi znali o tuđim dušama i mislima,

o drugim ljudima, pa prema tome i o sebi, o drugim sredinama i predelima koje nismo nikad videli niti ćemo imti prilike da ih vidimo, da nema takvih ljudi koji imaju potrebu da usmeno ili pismeno kazuju ono što su videli i čuli, i što su s tim u vezi doživeli ili mislili? Malo, vrlo malo.)” (PA, 39)

Stilske figure i tropi

U svrhu oslikavanja likova, njihovih postupaka, prostora i dešavanja u Avliji Andrić se također služi stilskim figurama i tropima. Epitet, antiteza/kontrast, kumulacija, sintarezam i hiperbola su figure koje pri tome najviše koristi.

Epitet

Epitet je stilska figura koja ima ulogu da izraz učini afektivnijim, ”snažnijim, uvjerljivijim, slikovitijim” (Bagić, K. 2012: 110) i ekspresivnijim te se takav epitet naziva pravim epitetom³, no u literaturi se navode i primjeri neutralnog epiteta, za koje Tošović navodi da ne nose dodatnu konotaciju⁴ već se radi o običnim atributima. Prilikom karakterizacije likova ”Proklete avlije” Andrić koristi obje vrste epiteta.

Kako pokazuje analiza, Karađoz je Andrićev lik kojeg opisuje do u tančine, pa je tako i kada je ova stilska figura u pitanju. Opis Karađoza, sada upravnika Avlije, Andrić počinje riječima: ”Rano *pregojen*, *kosmat* i *tamne* puti, on je rano i ostareo, bar naizgled. Ali je njegov izgled mogao da prevari čoveka. Sa svih svojih sto oka težine, on je kad bi zatrebalo, bio živ i brz kao lasica, a njegovo *teško* i *mlohavo* telo, razvijalo je u takvim trenucima *bikovsku* snagu. Iza *pospanog* i kao *mrtvog* lica i *sklopljenih* očiju, krila se uvek budna pažnja i *đavolski* nemirna i *dovitljiva* misao.” (PA, 22)

Učavamo da se neutralnim epitetima poput *pregojen*, *kosmat* i *tamne* puti, *teško* i *mlohavo* telo, i *sklopljenih* očiju te pravim epitetom *bikovsku* snagu koristi prilikom fizičke karakterizacije likova, a da se za oslikavanje unutrašnjeg svijeta i psihičkog stanja koristi pravim epitetima, pa je *mrtvo lice* (ovdje samo naizgled) lice bez emocija, a *đavolski nemirna* i *dovitljiva misao* sugerise izuzetno inteligentnu i lukavu osobu.

³ Vidjeti više kod Tošović, B. (2014). Tropi u Travničkoj Hronici. U: Tošović, B. (ur.) Andrićeva hronika. Graz: Institut für Slawistik der Karl-Franzes-Universität; Banja Luka: Narodna i univerzitetska biblioteka Republike srpske; Beograd: Svet knjige d.o.o.; Beograd: nmlibris, str. 968

⁴ Isto, str. 968.

Haim je opisan kao mršav, tanak čovjek, crne i kovrdžave kose, koji je neobrijan i zapušten (PA, 36). Andrić dalje nastavlja njegov opis riječima: "Tužno je izgledalo njegovo *crno* lice. *Velik* nos, *krupne* oči, sa *žutom zakrvavljenom* beonjačom. Tužan je izgledao ceo, *brižan i uplašen*, ali njegova potreba za govorom bila je veća i jača od njegove nevolje i *velikog* straha." (PA, 37) Uočavamo da se Andrić i ovdje služi neutralnim epitetima prilikom opisa fizičkih karakteristika, dok pravim epitetima oslikava Haimovo stanje stalnog straha i brižnosti: *brižan, uplašen, veliki* strah. Haimovo stanje se usljed pretjerane opreznosti praćene umišljenim strahom i sumnjom pogoršava kako se radnja romana primiće kraju te on postaje izobličena ličnosti: "On, siromah, sve dublje tone u svoja *mračna* pričanja i *uobražene* strahove. (...) U njemu sve vri od drugih *novih* strahota i optužaba koje priča isto onako žustro i sa pojedinostima, kao da je sve sam gledao i preživeo, pa ih isto tako brzo zaboravlja." (PA, 86)

Kontrast/antiteza

Pripovijedanje u djelu "Prokleta avlija" Andrić počinje slikom groblja na kojem je pokopan fra Petar. Navedenu sliku gradi postepeno, postupkom kontrastiranja, odnosno povezivanjem suprotnosti:

"Zima je, sneg zameo sve do kućnih vrata i *svemu oduzeo stvarni oblik, a dao jednu boju i jedan lik. Pod tom belinom iščezlo je i malo groblje na kom samo najviši krstovi vrhom vire iz dubokog snega*. Jedino tu se vide tragovi uske staze kroz celac sneg; staza je proprćena juče za vreme fra Petrovog pogreba. Na kraju te staze tanka pruga prtine širi se u nepravilan krug, a sneg oko nje ima rumenu boju raskvašene ilovače, i sve to *izgleda kao sveža rana u opštoj belini* koja se proteže do unedogled i gubi neprimetno u sivoj pustinji neba još punog snega." (PA, 7)

Prilikom povezivanja suprotnosti odnosno pojmova, jedan pojam uvijek ima veću vrijednost i značenje od drugog. U ovom odlomku u suprotnost se dovode pojmovi zime i groblja, rekli bismo smrti i mjesta koja predstavlja prelaz između života i smrti. Groblje kao da predstavlja posljednji trag života u jednoj slici potpuno riješenoj života, ma koliko to bilo apsurdno. No, zima, odnosno opća slika smrti koju ona donosi, preovladava.

Antiteza može biti homogena i heterogena. Prva nastaje kada se u suprotnost dovode dvije riječi koje pripadaju istoj vrsti, a heterogena se zasniva na dovođenju u opoziciju različitih vrsta riječi. Može biti ostvarena na nivou riječi, rečenice (kako se vidi u prethodnom primjeru) i teksta.

U "Proklesoj avliji" Andrić najčešće poseže za oblicima antiteze ostvarene pomoću riječi koje pripadaju istoj vrsti, tj. za oblicima homogene antiteze. Upotrebljava je prilikom opisa Avlije (što ćemo u nastavku pokazati), Džem-sultana, a najviše prilikom karakterizacije Karađoza (kao što smo prethodno pokazali). Interesantno je primijetiti da su od svih likova ovoga romana (Zaima, fra Petra, Ćamila, Haima, ostalih sporednih likova) jedino Karađoz i djelomično Džem-sultan prikazani ovim postupkom.

Sliku Avlije i njenih zatvorenika pisac predočava čitaocima homogenom antitezom zasnovanom na opoziciji pridjeva: "Tako Avlija neprestano rešeta šarenu gomilu svojih stanovnika i uvek puna, stalno se *puni* i *prazni*. Tu ima *sitnih* i *krupnih* prestupnika, od dečaka koji je ukrao s tezge grozd ili smokvu do svetskih varalica i opasnih obijača (...)" (PA, 11) Potom opis nastavlja opozicijom glagola: "I spolja dopire lupa, jer dvostruka starinska kapija koja se *otvara* i *zatvara* sa škripom i grmljavinom *prima* ili *istura* noću ljude pojedince ili u skupovima. Noću se *odvode* osuđeni na izdržavanje kazne ili u progonstvo. A često posle neke velike tuče u pristaništu *dovode* zapenušene, raščerupane i okrvavljene ljude, još vruće od gnjeva (...)" (PA, 13)

U sljedećem primjeru oblik antiteze nalazimo u opisu Džem-sultana: "Nizali su se Džemovi *srećni* i *nesrećni* dani, njegovi *susreti* i *sukobi*, *ljubavi*, *mržnje* i prijateljstva, pokušaji bežanja iz hrišćanskog ropstva, *nade* i *očajanja*, *razmišljanja za dugih nesanica* i zamršeni *snovi u kratkim časovima spavanja*, njegovi *ponosni* i *gorki* odgovori visokim ličnostima u Francuskoj i Italiji, gnevni monolozi u *samoći* i *zatočenju* (...)" (PA, 68) Antiteza se osim oblicima suprotstavljenih pridjeva i imenica, gradi i oblicima heterogenih sintagmi: *razmišljanja za dugih nesanica* i *snovi u kratkim časovima spavanja*. Za navedeni primjer je interesantno da je u pitanju dvostruka antiteza koja se ostvaruje tako što se u opoziciju dovode riječi: *razmišljanja* i *snovi* te *nesanica* i *spavanja*. Antiteza se ovdje ostvaruje i pomoću kumulacije, te ove dvije figure u simbiozi čitaocu portretiraju fragmente života čovjeka zarobljenog između zapada i istoka, vanjskih i unutrašnjih dešavanja i onoga što bi htio, a što je ustvari moguće. Andrić je koristi kao sredstvo dramatizacije, tako što naglašava sukob ideja i emocija koji se dešava Džemovoj unutrašnjosti.

Kumulacija

U svrhu portretiranja fra Petra Andrić navodi da je njegova priča "mogla da se *prekida*, *nastavlja*, *ponavlja*, *da kazuje stvari unapred*, *da se vraća unazad*, *da se posle svršetka dopunjava*, *objašnjava* i *širi*, bez obzira na mesto, vreme i stvarni, stvarno i zauvek utvrđeni tok događaja".

(PA, 10) Gomilanjem, odnosno kumulacijom niza zavisnih rečenica razvija se jedna osnovna misao o važnosti priče kao neprekidnog i međusobno povezanog toka događaja.

U narednom primjeru opisuje se Karadžova igra, tačnije pokreti njegovih očiju: "Igra očiju u tom licu bila je jedna od velikih Karadžovih vještina. Levo oko bilo je redovno gotovo potpuno zatvoreno, ali se između sastavljenih trepavica osećao pažljiv i kao sečivo oštar pogled. A desno oko bilo je širom otvoreno. (...) Ono je *napadalo, izazivalo, zbunjivalo* žrtvu, *prikivalo* je u mestu i *prodiralo* u najskrovitije kutove njenih misli, nada i planova." (PA, 22) Gomilanjem glagola detaljistički i iscrpno se portretira Karadžova ličnost čiju suštinu čini stalno prisutna i neprekidna igra.

Sinatrezam

Sinatrezam je stilski figura gomilanja, slična kumulaciji, no ne gomilaju se lekseme, sintagme ili rečenice istog ili sličnog značenja već pojmovi koji imaju različito značenje. Radi što detaljnijeg prikaza zatvorenika Avlije, Andrić se koristi ovom stilskom figurom, te navodi da:

"Pretežnu većinu sačinjavaju carigradski hapsenici, pravi izbor najgoreg od najgoreg što gamiže po carigradskim pristaništima i trgovima ili se zavlači po jazbinama na periferiji grada. *Obijači, secikese, kockari od zanata; krupne varalice i učenjivači; sirotinja koja krade i vara da bi živela; pijanice, vesela braća koja zaboravljaju da popijeno plate ili mehanski razbijači i ukoljice; bleđi i potuljeni jadnici koji od opojnih droga traže ono što od života nisu mogli da dobiju i zato uživaju hašiš, puše ili jedu opijum, i ne zaustavljaju se ni pred čim, samo da bi došli do otrova bez kojeg ne mogu; nepopravljivo poročni starci i nepopravljivo porokom upropašćeni mladići (...)*". (PA, 11/12)

Vidimo da je sintrezam prekinut i dopunjen nizom opisa u jednom dijelu iskaza (*sirotinja koja krade i vara da bi živela, pijanice/vesela braća koja zaboravljaju da plate popijeno...*), što za ovu stilsku figuru nije specifično s obzirom da se gomilanjem naglašava emocionalnost govornog lica, no u pitanju je stilski postupak koji literatura naziva imenima univerzalni iskaz, gnoseološke generalizacije, autorski iskaz i spoznajna poopćavanja (Pranjić, K. 2018: 297). Andrić ih koristi tako da neosjetno postaju dio teksta. Njegovi autorski iskazi ovdje su psihološke tipologizacije, a što znači da opisuju ponašanje pojedinca ili grupe kada se nađu u određenoj životnoj situaciji.

Hiperbola

Interesantna je karakterizacija lika Zaima, prvog zatvorenika kojeg fra Petar spominje. Navodi da Zaim voli da priča, ali Zaim „govori uvek o sebi i kazuje sve samo u krupnim potezima." (PA, 14)

Najprije nismo pridavali suviše pažnje ovoj tvrdnji, nije nam se činila odveć važna, no uvidjeli smo da se cjelokupno Zaimovo pričanje, pa i kad govori o drugima, svodi na pričanje o sebi. Priča se odvija u hiperbolama, zbog čega Andrić kaže da Zaim priča "u krupnim potezima", a pisac poseže za ovom stilskom figurom s ciljem psihološke karakterizacije Zaima, patološkog lažova, osobe koja se "opija i zavarava lažima, polulažima i poluistinama..." (PA, 16) te na njima zasniva cijelu svoju životnu priču. Interesantan je način na koji Andrić kreira hiperbolu. Ona se ostvaruje kroz fraze, a što je jedinstven stilistički postupak. U primjeru koji navodimo, Zaim govori o životu s drugom suprugom. Supruga je izmišljena, proizvod je Zaimove mašte, no on je doživljava kao stvarnu osobu. Ona živi u njegovoj svijesti, a predstavljena je kao krivac za Zaimove neuspjehe, ali i kao opravdanje za učinjene greške (što primjećujemo kao ponavljajući pripovjedački postupak i u vezi sa svim drugim likovima koje je Zaim izmaštao, a potreba za odgovornošću drugih i nesagledavanje vlastite krivice prate cijelo Zaimovo pričanje i njegov život):

"Đavo me nagovori i uzeh još jednu ženu. I od tog dana sve krenu naopako. Jest me zadovoljila prvih dana. To moram da kažem. Ali čud što je imala! Ništa što se zavadila s mojom prvom ženom, nego zađe tako po varoši, pa što kažu: u jednoj ruci slama a u drugoj vatra. Gde dođe, tu svađu i omrazu stvara. *Dva bi oka*, što kažu, *u glavi zavadila*. Braća moje prve žene stadoše da me gone. Omrznu svet na mene. I ja, videvši da gubim ugled i mušteriju, i da *ću* i *glavu izgubiti* ako tako dalje pođe, rasprodam potajno i budzašto, ono robe i alata pa krenem opet u svet." (PA, 14)

U narednom primjeru "U takvim časovima cijela ta Prokleta avlija ječi i trešti kao ogromna dečja čegrtaljka u džinovskoj ruci, a ljudi u njoj poigravaju, grče se, sudaraju među sobom i biju o zidove kao zrna u toj čegrtaljci." (PA, 18) Andrić se koristi hiperbolom u obliku komparacijskog spoja s *kao* i sinatrezmom (*poigravaju, grče se, sudaraju i biju o zidove*) da opiše psihološko stanje zatvorenika za vrijeme južine. Avlija je poput dječijeg muzičkoga instrumenta, ali njim ne upravlja dječija već ogromna, džinovska ruka što stanje u avliji čini strašnim i nepodnošljivim. Pisac hiperbolom ističe da je u pitanju mjesto bez kontrole, reda i mjere.

Parentetički i univerzalni izrazi (iskazi)

Andrićevo pripovijedanje odlikuju i parentetički izrazi, odnosno dijelovi teksta (riječ, sintagma, klauza, rečenica), pa i cijeli tekst, koji su umetnuti u postojeći, ali od njega odvojeni zagradom. Grochowski parentezu definiše kao "dodatu (ubačenu) rečenicu uz neku glavnu rečenicu i odvojenu od nje zagrada, crticama, zapetom ili pauzom u govornim tekstovima; ili kao rečenicu

čije se saopštenje odnosi na neku drugu rečenicu s tim što se parentetična rečenica izgovara u svojstvu komentara glavne rečenice.” (Tepavčević, M. prema Grochowski 2015: 846) Prvi primjer ovakvog izraza nalazimo na 14. strani ”Proklete avlije” prilikom prvog spomena fra Petra kao njenog zatvorenika: ”Fra Petar priđe ponekom od njih i sluša i gleda malo poizdalje. (”Sva sreća te sam u civilu i niko ne zna ko sam i šta sam.”)” (PA, 14) gdje je govorno lice upotrebljava kao komentar na vlastito stanje.

Osim kao komentar, parenteza iskazana rečenicom javlja se u vidu pojašnjenja, stava, misaone konstrukcije ili opisa. U primjeru ”Karađoz je mogao u svako doba dana, pravo od svoje kuće, neopažen ući u avliju. (Tako se nikad nije tačno moglo znati kad je tu a kad nije, ni otkud može odjednom iskrsnuti.)” (PA, 21) parenteza se javlja u vidu pojašnjenja koje nudi čitaocu dodatnu informaciju o liku upravnika kao nepredvidivog i nepovjerljivog čovjeka.

Osim u navedenom primjeru, i u drugim dijelovima romana Andrić se koristi parentezom kao lingvostilističkim postupkom u portretiranju likova. U dijelu gdje se spominje susret između fra Petra i zatvorenika iz Bugarske, Andrić, opisujući zatvorenike, kaže:

”Bili su brižni i uplašeni, ali na njihovim licima nije se ni to videlo. Ništa. Sve je u njima i na njima bilo od uzdržljivosti i opreza. Uvek opasani, obuveni i potpuno odeveni, kako ih poziv na polazak ne bi zatekao nespremne.” (PA, 31)

Potom u parentezi navodi:

”(Dok ovi carigradski sitni i krupni hapsenici smatraju Prokletu avliju kao deo svog života, i tako se i ponašaju, dotle ova dvojica stvarno i ne žive, nego samo tu borave i traju, a život im je ostao tamo u Bugarskoj. Sad čekaju rešenje. Živeće, ako im uspe da se vrate, a dok su daleko od svoga i svojih, nema života. I ne treba im. Takvi su svi »prolazni«.)” (PA, 31)

Pomoću parenteze Andrić predstavlja način razmišljanja i djelovanja zatvorenika ”Proklete avlije”. Ona djeluje poput slike u ogledalu. S jedne strane ogledala nalazi se ono što mi kao čitaoci vidimo, a s druge strane, unutar parenteze, ono što pripovjedač opaža.

U sastavu navedenog odlomka uočavamo i jedan dio koji se izdvaja u vidu istine koja vrijedi za sve stanovnike Proklete avlije: ”Takvi su svi ”prolazni””. Pranjic ovakve tvrdnje naziva univerzalnim iskazima ili poopćavanjima (2018: 297) te navodi da mogu biti historijske, historiozofske, filozofsko-etičke i psihološke prirode (Pranjic, K. 2018: 297). Smatramo da se u ovom primjeru ne radi o iskazu koji je primjenjiv na sve ljude, već o iskazu koji je primjenjiv na

likove romana "Prokleta avlija"; prikazana je sudbina grupe zatvorenika u sredini i životnoj situaciji koju je stvorila Avlija.

Još jedan primjer koji ukazuje na istančanost Andrićeve percepcije i koji svjedoči o Andriću kao poznavaoцу ljudi i njihovih sudbina, uočava se u psihološkoj karakterizaciji Ćamilovog lika:

"Ima takvih ljudi koji se nečeg plaše ili stide, nešto žele da sakriju. I upravo zbog toga oni svojim pogledom stalno nastoje da privuku i zadrže tuđi pogled, u želji da ga vežu za svoje oči i da mu tako ne dopuste da ide dalje i da razgleda i ispituje crte njihova lica ili delove tela ili odeću na njima." (PA, 33)

Navedeni primjer je kao i prethodni, prikaz ljudskog ponašanja koje proizilazi iz utjecaja sredine ili naše reakcije na prilike u kojima smo se našli. Ćamil nije jedini iz čijeg pogleda fra Petar/Andrić iščitava strah, stid ili potrebu da se sačuva intima, ali je Andriću poslužio da iznese ovu generalizaciju.

ZAKLJUČAK

U osam poglavlja romana "Prokleta avlija" Andrić nas upoznaje s carigradskim zatvorom, kazamatom istoimenog naslova, i ljudima koji tu borave. U pitanju su, uglavnom likovi koji dolaze s margina društva, a koje povezuje jedan zajednički pripovjedač (fra Petar), ali i potreba za pričom. U skladu s tim, roman ima više pripovjedača, koji pored toga što pričaju o drugima, iznose i priču o sebi, te na taj način upoznajemo njihovu nutrinu, njihovo psihičko stanje i način razmišljanja.

Naše istraživanje fokusiralo se na lingvostilističke postupke kojima se Andrić služi prilikom portreiranja likova, a najviše njihovog psihičkog stanja. Kao vrijedna sredstva proučavanja u ovom segmentu pokazale su se vrednote govornog jezika: mimika, intonacija, intenzitet, ritam i gestikulacija, stilske figure i tropi: antiteza, kumulacija, sinatrezam, epitet i hiperbola te parentetički izrazi i univerzalni iskazi. Neke od spomenutih stilskih figura i tropa Andrić je koristio i za potretiranje dešavanja u avliji, budući da su dešavanja u avliji refleksija unutrašnjih stanja likova.

Naročito zanimljivi za lingvostilističku analizu bili su likovi Latif-age/Karadžoza i Haima. Latif-agin lik od početka Andrić gradi prema principu antiteze, odnosno isticanja suprotnosti, što se najprije pokazuje u njegovom imenu i nadimku. Latif je ime arapskog porijekla i znači blag, nježan, ali Karadžoz ne posjeduje ove osobine. Igra konstantnu igru sa zatvorenicima, a cilj igre je priznanje, bez obzira da li je istinito ili ne. Također, način dolaska do priznanja nije bitan. Upravo

u jednom takvom procesu realizuje se Karađozova igra sjenki prilikom koje se on odjednom pojavljuje u Avliji i odjednom nestaje. Avlija je scena, a Karađoz scenarista i redatelj. Drugi postupak kojim se pisac služi za portretiranje lika Karađoza, ali i Haima su vrednote govornog jezika. Obojica su groteskne, izobličene ličnosti. Haima je do ovog stanja doveo konstantan strah i konstantna potreba za pričanjem svih pojedinosti tuđeg života, a Karađoza prethodno spomenuta potreba za priznanjem i potreba da se zadovolji vlastito viđenje pravde. Pomoću vrednota govornog jezika Andrić portretira sumnju i strah kao odlike Haimove ličnosti, a prilikom oslikavanja Karađoza, one služe da osim fizičkog izgleda, portretira podvojenost njegove ličnosti. Još jedno sredstvo portretiranja likova su i parentetički izrazi, tj. dijelovi teksta ili zasebne rečenice kojima Andrić iznosi nešto detaljniji opis lika, njegov način razmišljanja, ali i pojašnjenje odnosno stav. Veoma su česti te zajedno s univerzalnim iskazima čine dio Andrićeve pripovjedne tehnike.

IZVOR

1. Andrić, Ivo (2008). *Prokleta avlija*. Zagreb: Europapress holding.

LITERATURA

1. Alerić, Marko (2014). Jezična karakterizacija u Travničkoj hronici Ive Andrića. U: Tošović, B. (ur.) *Andrićeva hronika*. Graz: Institut für Slawistik der Karl-Franzes-Universität; Banja Luka: Narodna i univerzitetska biblioteka Republike srpske; Beograd: Svet knjige d.o.o.; Beograd: nmlibris.
2. Bagić, Krešimir (2012). *Rječnik stilskih figura*. Zagreb: Školska knjiga.
3. Dždažić, Petar (1996). *O Proklesoj avliji*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
4. Guberina, Petar (1952). *Zvuk i pokret u jeziku: problemi ljudskog izraza*. Zagreb: Matica hrvatska.
5. Kalezić-Đuričković, Sofija (2015). Ivo Andrić: *Prokleta avlija*. U: Tošović, B. (ur.) *Andrićeva Avlija*. Graz: Institut für Slawistik der Karl-Franzes-Universität; Banja Luka: Narodna i univerzitetska biblioteka Republike srpske; Beograd: Svet knjige d.o.o.; Beograd: nmlibris.
6. Meić, Perina (2015). (Pri)povijest odozdol – artikulacija likova i pripovjedača u Andrićevoj *Proklesoj avliji*. U: Tošović, B. (ur.) *Andrićeva Avlija*. Graz: Institut für Slawistik der Karl-Franzes-Universität; Banja Luka: Narodna i univerzitetska biblioteka Republike srpske; Beograd: Svet knjige d.o.o.; Beograd: nmlibris.

7. Ostojić, Ljubica (2021). Hrvatska lingvostilistika. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
8. Pranjić, Krunoslav (2018). Izabrani stilistički spisi. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
9. Tepavčević, Miodarka (2015). Neke specifičnosti iskaza u zagradi u Andrićevoj prokletoj avliji. U: Tošović, B. (ur.) *Andrićeva avlija*. Graz: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität; Banja Luka: Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske; Beograd: Svet knjige d. o. o.; Beograd: nmlibris.
10. Tošović, B. (2014). Tropi u Travničkoj Hronici. U: Tošović, B. (ur.) *Andrićeva hronika*. Graz: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität; Banja Luka: Narodna i univerzitetska biblioteka Republike srpske; Beograd: Svet knjige d.o.o.; Beograd: nmlibris.

LINGUOSTYLISTIC MEANS IN THE PORTRAYAL OF THE CHARACTERS OF THE NOVEL "THE DAMNED YARD" BY IVO ANDRIĆ

Abstract

The novel "The Damned Yard" depicts life in the Constantinople prison of the same name. Yard is not just any kind of prison, but a space where the writer shows the psychological characterization of the characters: Karađoz, Haim, Ćamil, friar Peter, Zaim and other, secondary characters. We see it as a place of complete alienation from the outside world, in which each prisoner is placed in a precisely defined space and confronted with thoughts about life and being in the yard, which is sometimes interrupted by another character. On one such fabric, Andrić portrays psychological processes of prisoners, especially their way of thinking and reasoning, and their emotional states. The research concluded that when portraying characters, Andrić uses the values of spoken language, stylistic figures such as antithesis, cumulation, epithet, hyperbole and synatresm, and at the level of syntax, parenthetical expressions, and universal statements. It was noticed that Andrić also uses the mentioned figures during the depiction of conditions in the Yard, which inevitably affect the fate of the prisoners.

Keywords: *linguostylistic means, character portrait, spoken language values, stylistic figures, parenthetical expressions, "The Damned Yard ", Ivo Andrić*